

Волощук Мирослав
(Івано-Франківськ)

**ПРОБЛЕМА ВАСАЛЬНОЇ(?) ПІДЛЕГЛОСТІ
КНЯЗІВ ІГОРЕВИЧІВ ЧЕРНІГІВСЬКИХ
ВІД УГОРСЬКОГО КОРОЛЯ ЕНДРЕ II:
ДЖЕРЕЛА, ІСТОРІОГРАФІЯ,
ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ**

Історичний розвиток Галицької та Волинської земель доби Середньовіччя характеризується особливою складністю політичних процесів, які відбувались тут упродовж кінця XII – першої половини XIII ст. Місцева феодальна верхівка, підтримуючи тісні військово-політичні, економічні, династичні стосунки із сусідніми європейськими країнами, неодноразово заохочувала представників правлячих династій Польщі, Священної (згодом – Священної Римської) і Східної Римської (Візантійської) імперій та Угорщини до участі у внутрішньополітичних конфліктах на Русі. Подібні тенденції спостерігались у XII ст., коли, наприклад, галицький престол обіймали вихідці з дому Ростиславичів. Однак чи не найпотужніше монархи центральноєвропейських держав зацікавились питанням проникнення своїх сфер впливу у Середнє Подністрів'я та на Володимиро-Волинську землю після відомих подій 1205 р.*

Одними з найбільш активних і успішних у своїх прагненнях були угорські Арпади (895–1301 рр.), які ще у 1188–1189 рр., використавши прохання останнього представника місцевої династії – Володимира Ярославича (†1198/1199 р.) допомогти йому повернути втрачений у боротьбі з Романом Мстиславичем (1152–1205 рр.) волинським – батьківський трон, на короткий час включили Галицьку землю до складу Корони святого Іштвана. Статус ново-приєднаної території досі залишається дискусійним, хоча, на нашу думку, з певною вірогідністю можна говорити про Галичину як намісництво в складі Угорщини, де керівництво на місцях залишалось у бояр, але верховна влада належала синові короля Бели III (Bela, 1172–1196 рр.) – Ендре і його угорському оточенню¹.

Непродумані дії у сфері управління вказаними землями та відсутність компромісу із представниками місцевої феодальної верхівки в кінцевому результаті призвели до втрати угорцями Галичини у серпні 1189 р. Найближчі 16 років Середнє Подністрів'я не зазнавало втручань збоку західноєвропейських сусідів. Свої претензії щодо сусідніх східнослов'янських територій Арпади відновили на початку XIII ст.

Відштовхуючись від угоди, яку приблизно на рубежі 1204–1205 рр. новий король Ендре II (Andreás, **Андрѣи** 1205–1235 рр.) уклав з галицько-волинсь-

* 19 червня 1205 р. у сутичці під м. Завихост загинув волинський і галицький князь Роман Мстиславич, який на 1202 р. під своїм протекторатом об'єднав більшу частину південно-західних земель Русі включно з Києвом. Його смерть спричинила до нового етапу загострення міждинастичних конфліктів серед східнослов'янських правителів, до якого долучились також правителі сусідніх центрально- та західноєвропейських країн, маючи на меті, зокрема, поширити свої сфери впливу на територію Галичини та Волині.

ким князем Романом*, а також посилаючись на Сяноцький договір із вдовою останнього – Анною (кінець літа 1205 р.)**, Арпади володіли доволі серйозними юридичними підставами на оволодіння Середнім Подністров'ям і, можливо, навіть деякими волинськими землями. Невипадково, після півтора-десятилітньої перерви, починаючи від другої половини 1205 р., угорський монарх повернув до свого титулу приставку *Galitiae Lodomeriaeque Rex*². Актовий матеріал свідчить, що подібна форма звертання і представлення правителя держави зустрічається як у приватному листуванні, так і в дипломах офіційного характеру.

Однак поряд із угорцями цілком законними претендентами на галицький престол були чернігівські князі Ігоревичі, а особливо Роман, який народився від шлюбу місцевого володаря Ігоря Святославича (1151–1202 рр.) і Євпраксії – доньки Ярослава Осмомисла (1153–1187 рр.) – передостаннього представника династії Ростиславичів. Дослідження проведені львівським істориком Л. Войтовичем, засвідчують, що у порівнянні з іншими князями удільних династій Русі (і навіть Романовичами), чернігівські правителі мали найбільше легітимних прав на оволодіння Галичем³. Їх головними реальними супротивниками на початку XIII ст. залишались хіба-що Арпади.

Боротьба за Галицьку землю, яка почалась одразу ж по Сяноцькій угоді, призвела до тимчасового (1206–1210 рр., з перервами) встановлення у Середньому Подністров'ї та, частково, на Волині влади князів Володимира, Романа та Святослава Ігоревичів. Послідовність приходу до влади у Галичі, перипетії взаємин названих східнослов'янських володарів зі своїм головним конкурентом – королем Ендре II доволі репрезентативно відображені на сторінках нарративної документальної спадщини Русі і Польщі (угорські хроністи практично не зафіксували вказаних подій). Серед найважливіших слід виділити Іпатіївський і Лаврентіївський літописи, а також на сьогоднішній день, все ще дискусійну, так звану домініканську “Загиблу хроніку”, реконструйовану польським істориком Г. Лябудою на основі аналізу “Історії Польщі” Яна Длугоша.

Однак безпосередній предмет нашого дослідження на сторінках названих джерел прихований за низкою другорядних, як ми вважаємо, фактів, які потребують детальної перевірки, співставлення із іншими групами документів, в тому числі – іноземного походження.

Корисний для дослідження в даному випадку актовий матеріал канцелярії Арпадів. Весь існуючий спектр джерел прямо, або опосередковано натякає на те, що Ігоревичі у своїй тимчасово успішно здійсненій “галицькій політиці”

* Договір, про який йде мова, стосувався опіки правителями обох країн над дітьми один одного у випадку несподіваної смерті когось із них самих. Дослідження М. Котляра свідчать, що окрім Ендре та Романа одразу ж до даної угоди приєднався молодий краківсько-сандомирський князь Лешек Білий (Див. наприклад: Котляр М. Дипломатія галицьких і волинських князів XII–XIII ст. // Київська старовина. – 2000. – № 5. – С.5 та ін.).

** Причини укладення Сяноцького договору та його головні умови є значною мірою загадковими і трактованими в літературі, як на наш погляд, доволі однобоко. Ми вважаємо, що наприкінці літа 1205 р. вдова Романа Анна виїхала до угорського міста Сянок, де під час зустрічі із Арпадами, фактично визнала головним сюзереном галицько-волинських земель короля Ендре. Невідомо який особистісний статус щодо монарха зберігала вона сама, однак зрозуміло, що її діти – Данило і Василько повинні були з роками перетворитися у класичних васалів. У іншому випадку пояснити миттєву появу у титулі Ендре II приставки *Galitiae Lodomeriaeque Rex* та майже 5-річне перебування старшого Романовича в межах володінь Ендре (з наявністю у короля наміру родичання) досить проблематично.

пішли на якісь поступки щодо угорських феодалів і короля особисто. На наш погляд, не виключеною є і можливість прийняття деякими з князів (швидше за все Володимира і Романа, або когось із них) васального підданства збоку Ендре II, що, в цілому, вимагає серйозних доказів і детального історичного розслідування.

Власне предметом дослідження даної статті являється встановлення факту васальної залежності чернігівських князів від угорського правителя, через призму відображення форм і характеру взаємин між вказаними суб'єктами між-династичних стосунків у Центрально-Східній Європі.

Хронологічні межі роботи охоплюють 1206–1210 рр. з перервами, тобто час перебування Ігоревичів при владі у Галичині та меншою мірою – на Волині і період їхніх надзвичайно тісних контактів з королем Ендре та угорською феодалською знаттю.

Існуючі, на нашу думку, доволі чисельні документальні підтвердження саме певної підлеглості чернігівських володарів щодо династії Арпадів під час одного із чергових протистоянь за Середнє Подністров'я і Волинь не знайшли належного висвітлення в роботах вчених. Можна навіть говорити про те, що дослідники ніколи не ставили собі за мету вирішити такого роду завдання. Тому в історіографічному аналізі ми торкатимемось виключно тих робіт, де є хоча б якийсь натяк на можливу залежність (в тому числі васальну) чернігівських князів від Ендре II.

Досі суперечлива і неоднозначно сприйнята в історичних колах “Історія Російська” В. Татішева хоч і не відображає предмету нашого дослідження, все ж окремі думки з даного приводу її автор наводить. Описуючи обставини налагодження дипломатичних відносин між угорським монархом і київським князем Рюриком Ростиславичем у 1210 р., російський історик неоднозначно підкреслює, що східнослов'янський володар скаржився Арпадам на Романа Ігоревича за те, що останній “...шкоду землям Рюриковим чинить”. Тоді ж “...король ...галицьку справу поклав на волю Рюрикову и до галичан про це писав”⁴. Зі слів В. Татішева слідує, що Ендре мав достатньо засобів контролю та впливу за подіями у Середньому Подністров'ї, де присутність його влади була настільки помітною, що без відповідної санкції навіть київський князь не міг покарати галицького князя.

З-посеред перших професійних угорських істориків впевнено до числа васалів короля Ендре князя Романа Ігоревича зараховував Г.Феєр⁵.

Лише як можливий факт підданство Ігоревичів щодо Ендре II у статті “Князь Торопецький Мстислав Мстиславич” розглядав В. Бузескул. Історик висловив міркування, що “подарунки Володимира Ігоревича *запобігли втручання* (підкреслення наше. – М.В.) Угрів і Ляхів і таким чином Ігоревичі на деякий час утвердились в Галицькій землі”⁶.

Важливе значення для нашої роботи мають погляди представників вітчизняної історіографії. За словами українського закарпатського історика першої половини ХХ ст. І. Гарайди, Роман Ігоревич, будучи князем Звенигородським, “...утік на Угорщину, де признаючи верхность Андрія”, просив у нього військової допомоги проти свого брата Володимира⁷. Свою думку дослідник періодично повторював на наступних сторінках статті⁸.

Неоднозначні погляди з даної теми висловлює М. Котляр, констатує, що: “Ігоревичі не змогли закріпитися в Галицько-Волинській Русі. Надії бояр на перетворення князів у слухняних маріонеток не оправдалися”⁹. “Заволодівши Галичем з допомогою Угорщини, Роман Ігоревич неминуче ставав угорською

маріонеткою, адже бояри воліли тримати його у своїх руках. Це в недалекому майбутньому привело до конфлікту між Романом і його братами та боярською олігархією Галича і землі¹⁰. В цілому автор відкидає факт можливого васального підданства чернігівських володарів від Ендре II, однак говорячи про якусь “маріонетковість” князів щодо Арпадів, він все ж, очевидно, частково припускає такий факт.

Український історик в діаспорі В. Ідзьо висловив дуже схоже із М. Котляром припущення, яке стосується теми нашої розробки. Він вважав, що угорський король, допомагаючи Роману Ігоревичу у боротьбі за Галич, розраховував, що той стане його маріонеткою¹¹.

Серед поглядів польських істориків заслуговують на увагу думки А. Левіцького та Б. Влодарського. Так, перший у роботі “Образи найдавнішої історії Перемишля” наголосив, що Ігоревичі повинні були чимось (однак чим – автор не вказує) поступитись перед Ендре, займаючи ключові міста Галицької землі, оскільки угорський король уже “в Галичу панував”¹².

Більш точним у своїх формулюваннях був Броніслав Влодарський. У своїй праці “Польща і Русь (1194–1340 рр.)” він зауважив, що Роман Ігоревич у 1207 р., відправившись за допомогою проти свого брата Володимира до Угорщини “визнав над собою зверхництво Ендре”¹³.

Провідні угорські фахівці (як, наприклад, І. Фесслер, М. Вертнер, Ш. Сіладьї, Д. Кріштов, М. Фонт) у власних спеціальних дослідженнях не розглядали проблему можливого васального підданства князів Ігоревичів чернігівських від короля Ендре II. Це видається доволі дивним, оскільки саме в Угорщині зосереджена більшість актового матеріалу канцелярії Арпадів початку XIII ст., на сторінках якого можна знайти чимало корисної інформації як відкритого, так і прихованого змісту щодо предмету нашої статті.

Визначаючи найголовніші завдання нашого дослідження, серед них, на наш погляд, слід виділити такі наступні:

1. з’ясувати, наскільки помітним був угорський вплив на перипетії приходу до влади у Галичині чернігівських князів у липні 1206 р.;
2. охарактеризувати етапи та стиль взаємовідносин Ігоревичів з королем Ендре II впродовж літа 1206 – осені 1208 рр.;
3. дослідити зміни у перебігу стосунків Володимира і Романа Ігоревичів з угорським монархом в часі від середини 1209 – до початку 1210 рр.;
4. вияснити причини погіршення стосунків між східнослов’янськими князями та Арпадами в контексті організації, проведення і успішного завершення військового походу останніх у Галичину та на Волинь (червень – вересень 1210 р.).

Встановлення у ключових містах Галицької землі влади князів Ігоревичів відбувалось на фоні жорсткого протистояння за Середнє Подністрів’я кількох впливових правителів Центрально-Східної Європи. Серед найбільш помітних – угорський король Ендре II, краківсько-сандомирський володар Лешек Білий (Lesthko Albus, 1202–1227 рр., з перервами), київський та чернігівський князі, відповідно – Рюрик Ростиславич (†1212 р.) і Всеволод Святославович Чермний (†1212, або 1215 р.). Суттєву політичну роль у подіях, що розгортались навколо Галича посідало місцеве боярство, що завжди було авторитетною стороною при вирішенні схожих проблем у XI–XII ст.

На початку XIII ст. окрім вище перерахованих політичних сил певні (не досить вагомі) пріоритети у боротьбі за Середнє Подністрів’я залишала за собою вдова князя Романа Мстиславича Анна і прихильна їй знать (в першу

чергу – бояри з Волині, котрі переїхали сюди на рубежі XII–XIII ст.). На наш погляд, аргументи княгині могли опиратись на факт силового оволодіння Галичиною збоку володимиро-волинського претендента у 1199 р. та його міжнародного авторитету, швидко здобутого за короткі 6 років управління.

Однак, в цілому, по смерті свого чоловіка у червні 1205 р. Анна все ж почувала себе Галицькій землі достатньо невпевнено. Цьому сприяло кілька суб'єктивних факторів, про які опозиціонери волинських престолонаслідників обов'язково знали. Насамперед молоді спадкоємці Данило і Василько, як вважає сучасний львівський історик Л. Войтович¹⁴, володіли недостатньо ґрунтовними династичними підставами на оволодіння місцевим престолом. На час загибелі Романа в живих залишались останні незаконно народжені представники династії Ростиславичів – Володимир-Іван (після 1216 р.) та Василько (після 1216 р.), які, судячи із угорського актового матеріалу, проживали в межах володінь Арпадів¹⁵.

Дипломи, що вийшли із канцелярії угорських королів, не вказують про факти використання останніми хоча б якихось прав згаданих синів Володимира Ярославича у своїх інтересах під час проникнення на територію Середнього Подністров'я на початку XIII ст. Однак і категорично заперечувати можливості цього, на наш погляд, також не можна, бо до 1221 р. реальним династичним легітимним шляхом оволодіння уграми престолом у Галичі було використання ними прав когось із нащадків колишньої родини Ростиславичів. Найбільш реальними ж претендентами, звичайно були згадані онуки Ярослава Осмомисла.

Практика, коли князі заводили дітей від неофіційних дружин, на Русі була відомою. Траплялись і випадки, коли ці нащадки займали столичний престол. Найбільш показовою є ситуація із Володимиром Святославовичем (†1015 р.), матір'ю якого була ключниця Святослава Ігоревича (938?–972 рр.) – Малуша, а він сам у 980 р. став київським правителем.

Дуже впливовою у Галичині в досліджуваній період залишалась боярська верства, яка, зазнавши відчутної поразки у протистоянні з князем Романом, по його смерті почала повертати свої політичні позиції. Судячи з Іпатіївського літопису, найбільш авторитетними серед галицької знаті були Кормильчичі, а особливо – боярин Володислав († перед 1232 р.). Погляди останнього часто були визначальними при формуванні зовнішньополітичної стратегії у відносинах із сусідніми західноєвропейськими і руськими правителями.

Відповідаючи на поставлені завдання у формі тез, зауважимо, що:

1. фактичним сюзереном Галицької землі від серпня 1205 р. вважався угорський король, який у своїх діях відштовхувався від двох ключових факторів із відчутними рисами легітимності: наявності підтримки серед місцевого боярства і змісту Сяноцької угоди із вдовою Романа Мстиславича – Анною;

2. відповідно монарх небезпідставно від 1206 р. коронувався як **Galitiae Lodomeriaeque Rex** (виділення наше – *М.В.*);

3. сюзеренітет Ендре щодо Галичини (як землі) підтверджується його діями упродовж весни – першої половини літа 1206 р. Саме в цей час, шляхом військового тиску і дипломатичних кроків, угорський монарх зумів усунути загрозу збоку чернігівських князів Ігоревичів та їхніх чисельних союзників (князів київських, смоленських, половецьких ханів і т. д.), які також претендували на місцевий престол. За нашими підрахунками військо останніх могло нараховувати біля 6-8 тис. чоловік, а тому перевага короля виглядає дуже знаковою;

4. складні переговори між угорським правителем, польським князем Лешекком Білим і руськими володарями впродовж початку літа 1206 р. на предмет поділу сфер впливу на Волині і в Галичині спричинив ініціативу збоку Ендре і “галичанъ” щодо запрошення до подністровської столиці переяславльського князя Ярослава Всеволодовича (1191–1246 рр.). Тривале очікування, а згодом від’їзд Арпадів додому ще до прибуття запрошеного північно-руського п’ятнадцятилітнього володаря, засвідчила тверде переконання угорців у своєму домінуванні в контрольованому ними східнослов’янському регіоні;

5. в часі зіткнення інтересів Арпадів та Ігоревичів в Середньому Подністров’ї останні були запрошені до Галича з ініціативи бояр Кормильчичів, які, як ми вважаємо, повернулись після кількарічного вигнання саме з володінь Ендре. Даний факт опосередковано підтверджений одним із угорських дипломів, датованим 1218 р.¹⁶;

6. прихід Володимира та Романа Ігоревичів до влади в Галичі та Звенигороді, відповідно, ознаменувався відправленням східнослов’янськими князями до Угорщини посольства із численними подарунками, що нагадувало одну із форм визнання сюзеренітету над собою;

7. правління братів Ігоревичів у Галичині супроводжувалося непорозуміннями, під час яких Роман використовував військову допомогу угорців проти свого брата Володимира. Поразка останнього та встановлення восени 1207 р. в Галичі влади Романа посилило політичну і династичну підлеглисть останнього від Ендре. Не виключено, що король очікував на протязі короткого часу приїзду князя в Угорщину та складання відповідних актів підданства;

8. Романове ігнорування його ж залежності від угорського короля спричинило до військового походу трансильванського воєводи Бенедикта Бора восени 1208 р. в Середнє Подністров’я і взяття галицького князя в полон “**в ванѣ мьющася**”¹⁷. Вказана дуже цікава і неоднозначна, на наш погляд, літописна інформація могла появиться лише за двох обставин. По-перше – за умов відверто негативного ставлення волинського автора до персони самого князя, якого літописець свідомо хотів принизити такою вказівкою. По-друге – за умов відверто частих візитів великих, чи менших військових контингентів угорців до Галичини (більша частина з яких, очевидно, навіть не фіксувалась джерелами) і не надавання їм особливого значення. Це можна пояснити виключно помітними впливами короля і його сюзеренними правами щодо місцевого володаря, бо в іншому випадку надзвичайно важко пояснити, як могло пройти непоміченим чисельне військо територією, яка була перенасичена великими та середніми містами, містечками, фортецями і монастирями, здатними тримати тривалу облогу, чинити опір, або ж просто повідомити у столицю про загрозу;

9. втеча Романа з угорського полону в 1208–1209 рр. і абсолютно невдале правління в Галичі Бенедикта Бора в 1208 – середині 1209 рр. та його оточення спричинило повернення Галича до влади Ігоревичів. Проте, на наш погляд, даний факт не передбачав змін у характері особистісних стосунків нововстановлених князів (особливо – Романа) та Ендре. Повернення східнослов’янського володаря до влади в Середньому Подністров’ї відбувалось шляхом відправлення до Арпадів багатих подарунків у складі чергового посольства на чолі із Всеволодом Романовичем;

10. спроба перервати тяглисть підлеглисть від угорського монарха була зроблена князями Ігоревичами впродовж кінця 1209 – початку 1210 рр. під час масових вбивств провідних боярських родин, серед яких деяким (Володиславу Кормильчичу, Судиславу Бернатовичу і Філіпу) вдалось втекти до Угорщини;

11. мета візиту окремих представників галицької знаті до Ендре полягала у внесенні пропозиції позбавити чернігівських князів земель у Середньому Подністрів'ї. Натомість новим володарем вказані бояри пропонували оголосити малолітнього Данила, який, як і Ігоревичі, перебував у фактичній залежності від угорського монарха, перебуваючи від другої половини 1206 р. під опікою Арпадів;

12. масштабна військова кампанія Арпадів у Галичину червня – вересня 1210 р. завершилась перемогою угрів, встановленням на князівському престолі старшого Романовича і жорстокою стратою двох Ігоревичів. Даний факт підтверджується як руськими літописами, так і західноєвропейськими анналами і хроніками¹⁸.

Таким чином, у своєму розпорядженні ми маємо корпус джерел, які прямо, або частіше опосередковано, свідчать про відчутну підлеглість князів Ігоревичів (та їхніх синів) від угорського короля Ендре II упродовж 1206–1210 рр., з перервами. Значно слабше представлена історіографія проблеми, оскільки вчені з різних причин, намагались не торкатись досліджуваних питань у своїх розробках.

Однак, ми стверджуємо, що трилітня присутність східнослов'янських князів із чернігівської династії у Галичині і тимчасово на Волині була узгоджена із інтересами Арпадів.

Попри наявність достатньої кількості джерельної інформації щодо залежності чернігівських князів Ігоревичів від угорського короля Ендре II, маємо у своєму розпорядженні цілий ряд невирішених проблем:

– надзвичайно слабкою є угорська джерельна база початку XIII ст., яка мала б ґрунтовно доповнити літописні повідомлення та дані польських рочників і нарративної спадщини;

– невідомими згідно з документами є обставини та процедура прийняття Ігоревичами сюзеренітету збоку Ендре як в 1206–1208 рр. та особливо – в 1209–1210 рр.;

– проблематичним є визначення конкретної кількості осіб із кола чернігівських князів, які перебували в особистому васально-ленному зв'язку із Арпадами. Серед таких, хто точно вважався васалом Ендре можна хіба-що назвати Романа.

– не до кінця залишається з'ясованою позиція боярства (як земельної, феодалльної аристократії) щодо угорського короля, як сюзерена Галицької землі.

Анотація

На підставі аналізу різнопланових за походженням і змістом джерел автор припускає, що у відносинах князів Ігоревичів та угорського короля Ендре II впродовж 1206–1210 рр. (з перервами) мали місце елементи васально-сюзеренних зв'язків. Прихід чернігівських володарів до влади в Галицькій землі не міг відбутися без санкції Арпадів, що користувалися неабиякою підтримкою боярства і опікувалися малолітніми Романовичами. Спроби Романа і Володимира Ігоревичів ліквідувати будь-які форми підлеглості від Ендре завершилися для князів летально.

Annotation

The author means, that relations had an element of vassal status between princes Igoreviches and the king Endre II during 1206–1210 with the pauses. That meaning bases on the detail analyzes of sources from Rus', Poland and Hungary. The Rule of Tchernigovian princes didn't be casual in Galitia. It couldn't be possible without a sanction of a king of Hungary, who used a big support from the Galitian bojars and took a guardianship in relation to Romanovices. Attempts to break this subordination had finished lethally for the princes Igoreviches in September 1210.

¹ Ипатьевская летопись // ПСРЛ. – СПб.: Типография М.А. Александрова, 1908. – Т. 2. – Стб. 661.

² Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Studio et opera G. Fejer. – Budae: Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. – Т. 3. – V. 1. – S. 31; Codex diplomaticus patrius. Hazai okmánytár: In 7 t. / Studio et opera A. Ipolyi, E. Nagy, D. Végely. – Budapestini: Typis Alexandri Kocsi, 1876. – Т. 6. – S. 6.

³ *Войтович Л.* Княжа доба на Русі: портрети еліти. – Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2006. – С. 406.

⁴ *Татищев В.Н.* История Российская: В 3 т. – М.: Изд-во АСТ, 2003. – Т. 2. – С. 477.

⁵ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Studio et opera G. Fejer. – Budae: Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1834. – Т. 9. – V. 4. (1367–1374). – S. LXX

⁶ *Бузескуль Вл.* Князь Торопецький Мстислав Мстиславич // Журнал Министерства Народного Просвещения. – СПб., 1869. – Ч. 3. – С. 191

⁷ *Гарайда И.* Галицька політика угорських королів Бейлы III-го и Андрія II-го // Зоря. – 1943. – № 1-4. – С. 138.

⁸ Там же. – С. 139.

⁹ Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар / За ред. М.Ф. Котляра. – К.: Наукова думка, 2002. – С. 17.

¹⁰ Там само. – С. 172.

¹¹ *Ідзьо В.С.* Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1999. – С. 62.

¹² *Lewicki A.* Obrazki najdawniejszych dziejów Przemyśla / Do druku przygotował, uzupełnił i indeksami opatrzył St. Stepień. – Przemyśl: Południowo-Wschodni Instytut naukowy w Przemyślu, 1994. – S. 54.

¹³ *Włodarski B.* Polska i Rus (1194 – 1340). – Warszawa: PWN, 1966. – S. 41.

¹⁴ *Войтович Л.* Друга галицька династія. Загадки і проблеми досліджень // Пам'ять століть. – 2002. – № 5. – С. 35-49.

¹⁵ *Baumgarten N.* Généalogies et mariages occidentaux des Ruricides Russes. Du Xe au XIIIe siècle. – Roma: Pont. Institutum orientalium Studiorum, 1928. – P. 15.

¹⁶ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. – Т. 3. – V. 1. – S. 257.

¹⁷ Ипатьевская летопись. – Стб. 722.

¹⁸ Ипатьевская летопись. – Стб. 727; Katalogi biskupow krakowskich / Wydał W. Kętrzyński // Monumenta Poloniae historica. – Lwów: W komisie księgarni Gubrynowicza i Schmidta, 1878. – Т. 3. – S. 313; Długossii Joannes. Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae in 10 libros / Komit. red. Z. Kozłowska-Budkowa i inni. – Warszawa: PWN, 1973. – Lib. 5-6. – S. 200; *Щавелева Н.И.* Древняя Русь в «Польской истории» Яна Длугоша (книги I–VI): текст, перевод, комментарии. – М.: Памятники исторической мысли, 2004. – С. 351; Regesta rerum stirpis Arpadianae critico-diplomatica: In 3 t. / Ed. I. Szentpétery. – Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akademia, 1923. – Т. 1 (1001–1270). – S. 277-278.